

نوع مقاله: ترویجی

رویکرد نظری ادیان به دست‌اندازی بشر در ساختار آفرینش موجودات با تأکید بر شیوه شبیه‌سازی

مصطفی نجفی / کارشناس ارشد فلسفه دین مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

mostafa1368mn@gmail.com

 orcid.org/0000-0002-1402-1641

m.faryab@gmail.com

محمدحسین فاریاب / دانشیار گروه کلام مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۷

دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۰۴

چکیده

بشر همواره در طول تاریخ حیات خود به تصرفات مختلف در طبیعت اقدام کرده و با استفاده از علم و قدرت خود قوای طبیعت را مسخر خود قرار داده است. هرچه شناخت انسان از اسرار آفرینش افزایش یافته، امکان تصرف او در ساختار طبیعی موجودات نیز مضاعف شده است. با توجه به اینکه همه موجودات، نشانه‌های الهی و مظاهری از حکمت و قدرت و علم و تدبیر و اراده او به‌شمار می‌روند، از منظر دین‌شناختی تصرفات بشر در مخلوقات، چه تبیینی دارد؟ نوشتار پیش‌رو با بررسی مهم‌ترین شیوه‌های سنتی و نوین ایجاد تغییر در ساختار موجودات، رویکرد نظری اندیشمندان ادیان بزرگ الهی را مورد کاوش قرار می‌دهد. حاصل این پژوهش ترجیح رویکرد جواز تصرف طولی و عدم جواز تصرف عرضی در ساختار طبیعی موجودات از نظر اسلام است. در ادیان دیگر نیز هرچند در جواز یا عدم جواز تصرف، اختلاف وجود دارد، ولی حضور کم‌رنگ این ادیان در عرصه اجتماعی بشر، پذیرش نقش ابزاری طبیعت برای انسان و در نتیجه جواز هرگونه تصرف در ساختار طبیعی مخلوقات را برای پیروان این ادیان هموار کرده است. روش پژوهش، توصیفی - تحلیلی است.

کلیدواژه‌ها: ربوبیت تکوینی، تغییر طبیعت، تسخیر جهان، مهندسی ژنتیک، شبیه‌سازی، تغییر جنسیت.

مقدمه

ساختار طبیعی مخلوقات مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ سپس در قدم دوم، شیوه‌های سنتی و مدرن ایجاد تغییر از نظر گذراننده می‌شود و در قدم سوم، دیدگاه عالمان مسلمان، مسیحی و یهودی درباره موضوع بحث، مطرح می‌شود.

۱. انسان و قدرت ایجاد تغییر در ساختار طبیعی مخلوقات

انسان امکان تصرف در موجودات طبیعی را دارد و به دلیل اینکه خداوند عقل و توانایی بهره‌مندی از علم و تجربه را به انسان ارزانی داشته، قادر است طبق این توانایی‌ها، قوانین و آثار و روابط موجودات طبیعی را کشف کند و راه‌های تصرف و تسلط بر انواع پدیده‌ها را بشناسد و در بسیاری از موجودات تغییر ایجاد کند. خداوند در قرآن کریم ضمن آیات (ابراهیم: ۳۲-۳۳؛ نحل: ۱۲ و ۱۴؛ حج: ۶۵؛ لقمان: ۲۰؛ جاثیه: ۱۲-۱۳؛ قصص: ۷۷) به تسخیر طبیعت برای انسان یا توسط انسان، بهره‌مندی او از مواهب دنیوی و بهره‌برداری از زمین و سایر موجودات اشاره کرده است که همگی بر قدرت تسلط انسان بر طبیعت از طرق گوناگون دلالت دارد (حکمت‌نیا، ۱۳۹۶، ص ۱۰).

بشر همواره در طول تاریخ حیات خود، اقدام به تصرفات مختلف در طبیعت کرده است و با استفاده از علم و قدرت خود، تا حد زیادی قوای طبیعت را مسخر خویش قرار داده است. البته باید توجه داشت میزان تصرفات انسان بستگی به میزان استفاده او از مخلوقات جهان دارد، که این امر در گرو میزان شناخت او از موجودات است. هرچه شناخت انسان از اسرار آفرینش بیشتر باشد، امکان استفاده و تصرف او در ساختار طبیعی موجودات بیشتر خواهد بود. البته امکان تصرف لزوماً به معنای تصرف نیست. ممکن است گذشتگان، بیش از اکنون از اسرار آفرینش مطلع بوده‌اند؛ اما به دلایل باورهای خاص، یا محدودیت‌های دینی، از این کار خودداری کرده‌اند. از آنجاکه خداوند چنین علم و اراده و قدرتی به بشر داده است، و تمامی این افعال در تحت اراده الهی هستند، این تغییرات و تصرفات در طول اراده الهی هستند.

افعال و تصرفاتی که بشر در خلقت و آفرینش طبیعی موجودات انجام می‌دهد، ممکن است مصداق فعل، تغییر، تمتع، صنع، تبدیل، تسخیر و یا حتی دخالت در روند تکامل طبیعی موجودات و کارکردهای آنها باشد.

همه این فعالیت‌های انسان در حوزه‌های گوناگون، دلیلی بر

زیست‌فناوری از جمله تأثیرگذارترین و البته مناقشه‌برانگیزترین فناوری‌های رو به پیشرفت و گسترش است، که هرچند در راستای پیشینه کردن سطح سلامت و رفاه آدمی، ثمرات و برکات بسیار داشته است؛ اما با دست‌اندازی به ساختار طبیعی موجودات و تغییر در آثار آنها، پرسش‌های فراوانی را پیش پای انسان شریعت‌مدار قرار می‌دهد. پرسش اصلی آن است که رویکرد نظری ادیان به دست‌اندازی بشر در ساختار آفرینش موجودات چیست؟ برای رسیدن به پاسخ این مسئله باید به این پرسش‌های فرعی پاسخ داد که: چه شیوه‌هایی برای ایجاد تغییر در ساختار طبیعی موجودات وجود دارد؟ آیا اساساً ایجاد تغییر در ساختار طبیعی موجودات جایز است یا خیر؟ تسخیر طبیعت، یعنی به‌کارگیری و بهره‌مندی از طبیعت و مواهب طبیعی، با ایجاد تغییر در ساختار اصلی موجودات، تابع چه قیود و شرایطی است؟ و چه مسئولیتی را بر دوش انسان قرار می‌دهد؟ تحلیل و بررسی این مسئله از منظر درون‌دینی بسیار حائز اهمیت است؛ چراکه نه تنها به‌طور مستقیم با باورهای دینی انسان در ارتباط است؛ بلکه طیف وسیعی از وظایف و تکالیف انسان را تحت تأثیر قرار می‌دهد که امروزه تحت عنوان «اخلاق زیست‌فناوری» از آن بحث می‌شود. از نظر اسلام، همه موجودات دارای مراتبی از ارزش وجودی هستند و بر این اساس، متناسب با ارزش وجودی‌شان، از شأن اخلاقی برخوردارند و بر همین اساس، مسئولیت‌هایی متوجه آدمی است و تسخیر طبیعت، یعنی به‌کارگیری و بهره‌مندی از طبیعت و مواهب طبیعی، تابع قیود و شرایطی است که در قالب اصول و آموزه‌هایی در قرآن کریم و روایات مأثوره به آنها توجه داده شده است. در زمینه مسئله این پژوهش، آثار مختلفی وجود دارد که مهم‌ترین آنها عبارتند از: کتاب *اسلام و محیط‌زیست* (جوادی آملی، ۱۳۹۶)؛ کتاب *اخلاق ژنتیک از دیدگاه قرآن و اهل‌بیت* (ایمانی خوشخو، ۱۳۹۰)؛ کتاب *عام‌گرایی توحیدی و حق انسان* (افروغ، ۱۳۹۸)؛ کتاب *الهیات محیط‌زیست* (محقق‌داماد، ۱۳۹۳) و کتاب *اخلاق و محیط‌زیست* (سیدامامی، ۱۳۸۹).

پژوهش حاضر که به روش کتابخانه‌ای به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته، سعی دارد با روش توصیفی - تحلیلی، رویکرد نظری اندیشمندان ادیان بزرگ آسمانی از جمله اسلام، مسیحیت و یهودیت را با تأکید بر مطالعه موردی شبیه‌سازی، مورد تحلیل و بررسی قرار دهد. بدین منظور در قدم نخست، قدرت انسان بر ایجاد تغییر در

به موجوداتی برتر منتسب می‌دانند و به ستایش و تقدیس آن می‌پردازند» (نصر، ۱۳۸۴، ص ۶۱)؛ تغییراتی مانند ساخت انواع ابزارها برای شکار، جنگ، کشاورزی، ساخت سرپناه و... اما با پیشرفت و تجربه و ازدیاد بشر در زمین، انسان‌ها روزه‌روز تغییرات خود در طبیعت را افزایش کمی و کیفی داده‌اند. از قطع درختان و تولید زباله و تخریب جنگل‌ها گرفته تا تغییرات گسترده بشر در دنیای امروز.

۳. شیوه‌های نوین ایجاد تغییر در دستگاه آفرینش

بشر در دوران جدید، شیوه‌های نوینی برای تغییر در آفرینش ایجاد کرده است که با روش پیشینیان تفاوت ماهوی دارد. در ادامه برخی از مهم‌ترین آنها مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳-۱. مهندسی ژنتیک

یکی از شیوه‌های مدرن تصرف در ساختار طبیعی موجودات، مهندسی ژنتیک است. با پیشرفت تکنولوژی و علوم مختلف، امروزه شاهد نمونه‌های متفاوتی از افعال و تغییرات و تصرفات بشر در جهان آفرینش هستیم، که چه‌بسا برخی از این تصرفات می‌تواند سبب تغییرات اساسی و خارج از عرف، در ساختار طبیعی مخلوقات الهی باشد. برای مثال تغییرات ژنتیکی که دخالتی آشکار در فرایند تکامل گیاهان و حیوانات و حتی انسان است. این گونه تصرفات بشر ممکن است باعث تغییر شکل و ساختار اولیه موجودات طبیعی و کارکردهای طبیعی این موجودات شود.

یک نمونه از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین تصرفات بشر در خلقت، تغییراتی است که با استفاده از روش‌های بیوتکنولوژی و مهندسی ژنتیک انجام می‌شود. این تغییرات و تصرفات که در دو دهه اخیر ظهور و بروز بیشتری یافته است، شاخه‌های متفاوتی از علوم، از جمله داروسازی، پزشکی، تغذیه، کشاورزی و... را شامل می‌شود. به ادعای متخصصان بیوتکنولوژی و مهندسان ژنتیک، امکان دست‌کاری و تولید انواع حیوانات جدید ترکیبی با استفاده از این فناوری ممکن خواهد بود، که می‌تواند به تولید گونه جاندارانی که نیمی از آنها انسان و نیمی دیگر شامپانزه است، بیانجامد.

بسیاری از دانشمندان معاصر در حوزه مهندسی ژنتیک، این روش را شیوه‌ای نوین برای خلق یک زندگی جدید و یک تکنولوژی بسیار قدرتمند می‌دانند. بیل مک‌کبین می‌گوید: «این تکنولوژی و سایر تکنولوژی‌ها به ما کمک می‌کنند تا شیوه‌های جدید برای گسترش

قدرت انسان برای اثرگذاری در طبیعت است و نشان‌دهنده آن است که او می‌تواند تسخیر و تسلطی فراتر از موجودات دیگر بر طبیعت داشته باشد. براساس آموزه‌های دینی و براهین عقلی، جهان موجود، فعل خداوند و مخلوق اوست و خداوند این گونه اراده کرده است که انسان بتواند در اشیاء طبیعی دخل و تصرف کند: «وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا...» (جاثیه: ۱۳). جهان طبیعت نیز قابلیت تسخیر و اثرپذیری را دارد و به دلیل این فاعلیت خاص انسان و قابلیتی که اشیاء طبیعی دارند، انسان می‌تواند در مخلوقات الهی تصرف کرده و آن را تغییر و مورد استفاده قرار دهد.

با توجه به مطالب یادشده، این مسئله از نظر اعتقادی و فلسفی در نوع نگاه ما به جهان هستی و نوع برخورد ما با مخلوقات الهی مهم به نظر می‌آید. با توجه به این نکته که همه موجودات، افعال و نشانه‌های الهی، و مظاهری از حکمت و قدرت و علم و تدبیر و اراده الهی هستند؛ باید دید که از منظر دین‌شناختی تصرفات بشر در مخلوقات خداوند چه تبیینی می‌تواند داشته باشد. یک فیلسوف یا متکلم می‌تواند به موجودات با نگاهی استقلال‌گرایانه بنگرد و رابطه‌ای میان آنها و خدا نبیند و جهان را قدیم یا تصادفی در نظر بگیرد. همچنین ممکن است با نگاهی ارسطویی، رابطه خدا و جهان خلقت را تنها در حدوث و هستی اولیه آن ببیند و تلاوم جهان را مستقل از خدا بداند؛ و یا همانند اشاعره خلقت مخلوقات را تنها در اراده و مشیت الهی بداند و برای مخلوقات کوچک‌ترین اثری را قائل نباشد؛ و یا مانند معتزله قائل به تفویض شود و خدا را بکلی از اداره جهان کنار بزند و انسان را فعال مایشاء در نظام بداند؛ و یا با توجه به توحید افعالی، نقش موجودات و انسان را نیز در نظر بگیرد. پس از آشنایی با شیوه‌های سنتی و نوین تصرف در ساختار طبیعی موجودات، رویکرد نظری ادیان آسمانی در این باره از نظر خواهد گذشت.

۲. شیوه‌های سنتی ایجاد تغییر در دستگاه آفرینش

همه موجودات و از جمله انسان، برای ادامه بقا و زندگی، به محیط و طبیعت اطراف خود وابسته‌اند و از طرفی بر هم تأثیر می‌گذارند. انسان از زمانی که خود را شناخته، در پی رفع نیازهای خود از طریق طبیعت اطراف خود بوده است؛ که لازمه حتمی آن تغییراتی در عالم اطراف او بوده است. اما تغییرات سنتی از آنجاکه بشر به طبیعت با نگاهی تقدس‌گونه می‌نگریسته، قابل مقایسه با تغییرات و دخالت‌های بشر امروزی در طبیعت نخواهد بود. «اغلب دیدگاه‌های باستانی، طبیعت را

درختی مستقل می‌شود؛ در شبیه‌سازی نیز بدون عمل لقاح، با گرفتن یک سلول و تکثیر آن، موجودی مشابه موجود اصلی تولید می‌شود (نکوئی سامانی، ۱۳۹۷، ص ۵۳-۵۴). به عبارتی دیگر، کلونینگ یعنی تولد موجود زنده بدون آمیزش جنسی. به تعداد زیادی از کلون‌ها، «کلونی» می‌گویند، که عبارت است از گروهی از سلول‌ها که یک ارگانیسم واحد دارند و از راهی غیر از راه تولیدمثل جنسی تکثیر یافته‌اند (همان). شبیه‌سازی با دو هدف انجام می‌شود؛ یا ایجاد انسانی کامل و یا ایجاد اندام‌های مختلف بدن انسان، که شبیه‌سازی درمانی نامیده می‌شود (همان، ص ۵۸).

شبیه‌سازی، علمی کاملاً برخاسته از مهندسی ژنتیک است. امروزه شبیه‌سازی یک بحث جهانی و همگانی است؛ اگرچه جزئیات و نتایج آن روشن نیست. نخستین موفقیت در شبیه‌سازی حیوانات که نقطه عطف و آغاز تحول در این علم به‌شمار می‌آید، تولد گوسفند «دالی» در سال ۱۹۹۶ توسط *یان ویلموت* انگلیسی در اسکاتلند است (همان، ص ۵۹). از همان زمان که خبر تولد دالی منتشر شد، پرسشی در ذهن بزرگان علوم زیستی، پزشکان، روحانیون و سیاسیون نقش بست: «آیا می‌توان انسان را نیز شبیه‌سازی کرد؟» طبیعی است که جست‌وجوی پاسخ این پرسش از سوی هر طیفی از اندیشمندان و متفکران، با هدف خاصی انجام می‌گرفت. زیست‌شناس به دنبال جنابیت علمی مسئله بود و اندیشمند دینی از منظر حرمت و کرامت انسانی به موضوع می‌نگریست و سیاست‌مدار به فکر کاربردهای سیاسی و احیاناً نظامی از چنین تکنولوژی بود.

شبیه‌سازی انسان با مسائل متعددی در ارتباط است که می‌توان به مسائلی همچون کرامت نفس انسانی، شخصیت و ارزش انسان و مسائل مرتبط با هویت و ماهیت او اشاره کرد. از نگاه حامیان شبیه‌سازی، این راه می‌تواند به حذف کامل بیماری‌های ژنتیکی و سرطان منجر شود؛ یا چه‌بسا می‌توان با کمک گرفتن از شبیه‌سازی، انسان‌های بزرگ را برای همیشه زنده نگه داشت و از علم و هنر آنان بهره جست.

یکی از مهم‌ترین دستاوردهای این تکنولوژی، تشکیل «بازار جنین» است. در اواخر دهه ۹۰ میلادی در فرانسه، مؤسسه‌ای به نام Baby Shop تشکیل شد که با دریافت اسپرم و تخمک مردان و زنان خاص و با استعداد از سراسر جهان، در شرایط آزمایشگاهی و با روش IVF، سلول تخم‌هایی را آماده و به متقاضیان می‌فروخت. در بروشور تبلیغاتی این مؤسسه اعلام شده بود که با ضریب احتمال ۹۹/۹ درصد، فرزند دلخواه شما را برای شما خواهند یافت. زوج‌ها با

سلطه‌مان بر کره زمین کشف کنیم» (مک‌کبین، ۱۳۸۵، ص ۲۰۸). او همچنین می‌گوید: «مهندسی ژنتیک ما را قادر خواهد ساخت تا رفتار همه موجودات را به نفع خودمان تغییر دهیم» (همان، ص ۲۱۷).

این دانش، تصویر جدیدی از خلقت و امکان تغییر و تصرف و دست‌کاری در جهان آفرینش را برای انسان فراهم کرده است. چه‌بسا در این فضا، دیگر انسان به موجودات به‌عنوان مخلوقات از قبل طراحی شده و مخلوقی الهی نمی‌نگرد؛ بلکه به موجودات دست‌کاری‌شده به‌عنوان مصنوعات و مخلوقات دست بشر نگاه خواهد کرد. یکی از نویسندگان معاصر در این‌باره می‌نویسد: «دانشمندان تاکنون جهان را تفسیر می‌کردند؛ اما اکنون در اندیشه تغییر آن هستند. امروزه برخی از ملحدین به‌هیچ‌وجه نمی‌پذیرند که عالم موجود، بهترین عالم است و همه چیز در بهترین و کامل‌ترین شکل ایجاد شده است؛ مثلاً باران همیشه در وقت خود می‌بارد و انسان دارای بهترین ترکیب است؛ بلکه اگر دست بشر امروز برسد و بتواند، وضع صورت و بدنش را هم تغییر خواهد داد. اگر در مواردی هم، چنین اتفاقی نیفتاده، به‌خاطر آن است که نتوانسته است در آنجا تغییری صورت دهد. شاید بتوان این بدن را جراحی و معماری کرد و به شکل بهتری درآورد. چه دلیلی وجود دارد که بدن انسان بهترین ساختار را دارد» (دباغ، ۱۳۸۷، ص ۵۶۳).

شناسایی ژنتیک در گیاهان، حیوانات و انسان و تبدیل آنها با ویژگی‌ها و کارکردها و قابلیت‌های بیشتر و بهتر، دخالت در فرایند رشد و تولید مثل، برطرف کردن موانع رشد و باروری، دخالت در تولید انبوه و سریع گیاهان و حیوانات، از جمله مسائلی هستند که بشر امروز با استفاده از مهندسی ژنتیک به‌دنبال دستیابی به آنهاست. امروزه مسئله امکان دست‌کاری ژنتیکی مخلوقات تا جایی پیشرفت داشته که برخی از متخصصان به تولید گیاهان و حیوانات با ویژگی‌های خاص و دلخواه روی آورده‌اند و این امر را در مورد انسان نیز مطرح ساخته‌اند.

۳-۲. شبیه‌سازی

شبیه‌سازی که در اصطلاح علمی «کلونینگ» گفته می‌شود، از کلمه یونانی کلون (clon) به معنای جوانه و قلمه‌زدن و تکثیر کردن، گرفته شده است. در شبیه‌سازی همانند بذرافشانی و قلمه‌زدن در گیاهان، همان‌گونه که در آنجا شاخه‌دارای ریشه را در خاک می‌کارند و آن شاخه خود مواد غذایی را از خاک می‌گیرد و رشد می‌کند و در نهایت

۳-۴. رحم اجاره‌ای

یکی دیگر از روش‌های نوین بارداری که برای درمان ناباروری پیش‌روی زوجین نابارور قرار داده می‌شود، «رحم اجاره‌ای» است. از آنجاکه ناباروری می‌تواند به‌عنوان بحرانی در زندگی زناشویی قلمداد شود، و تهدیدکننده ثبات فردی و روابط اجتماعی اشخاص باشد، درمان آن بسیار حائز اهمیت است. از ناباروری به‌عنوان یکی از عوامل مهم در ایجاد طلاق نام برده شده است (علیزاده، ۱۳۸۸). داشتن فرزند نعمت و موهبتی است که ممکن است افرادی از داشتن آن محروم باشند.

طی سالیان اخیر با پیشرفت‌های نوین تکنولوژی، به درمان این مشکل و معضل کمک فراوانی شده است. باروری آزمایشگاهی، روشی است که می‌توان به‌طور غیرطبیعی و در محیطی خارج از بدن انسان، امتزاج اسپرم و تخمک را انجام داد و جنین حاصل را به رحم مادر منتقل کرد. حال اگر زوجه به هر دلیلی نتواند حاملگی و زایمان را انجام دهد، اهداء رحم اجاره‌ای مطرح می‌شود. در درمان ناباروری در صورتی که اسپرم و تخمک زوجین مشکلی نداشته باشد و رحم زن هم سالم باشد، عمل لقاح را در بیرون از رحم انجام می‌دهند و جنین حاصل را به رحم زن منتقل می‌کنند؛ اما در صورتی که رحم زوجه امکان پرورش جنینی را در خود نداشته باشد، از رحم اجاره‌ای (غیرزوجه) استفاده می‌شود. به‌عبارتی، رحم اجاره‌ای انتقال جنین حاصل از اسپرم و تخمک زوج نابارور به رحم شخصی بیگانه و تحویل فرزند بعد از زایمان به زوج نازاست.

از منظر اعتقادی این پرسش مطرح است که آیا با وجود اینکه چنین مشکلی در میان بعضی از زوجها وجود دارد، تا چه حد می‌توان به دنبال برطرف کردن این مشکل پیش رفت؟ به‌عبارت دیگر، آیا یک شخص مؤمن و موحد، می‌تواند هرکاری برای به‌دست آوردن خواسته خود، هرچند مخالف خواسته پروردگارش باشد، انجام دهد؟ توحیدباوری و اعتقاد به تمامی لوازمش به شخص موحد و مؤمن اجازه چنین اعمالی را می‌دهد؟ مسلماً نمی‌توان در وهله اول جواب قاطع و مطمئنی به این پرسش‌ها داد، و نیازمند بررسی و جست‌وجوی عقلی و نقلی دقیق است.

۳-۵. تغییرات اقلیمی و گازهای گلخانه‌ای

پدیده تغییر اقلیم و گرم شدن زمین که عوامل انسانی نیز نقشی

مراجعه به این مؤسسه، سلول تخم موردنظر را خریداری کرده، در رحم مادر جایگزین، یا مادر خانواده قرار می‌دادند و بعد از ۹ ماه صاحب فرزند می‌شدند؛ بدون آنکه بدانند اسپرم و تخمک تشکیل‌دهنده این نوزاد از چه مرد و زنی گرفته شده است. گفتنی است که با فشار کلیسا و گروه‌های مذهبی فرانسه، این مؤسسه خیلی زود به تعطیلی کشانده شد (نوبخت، ۱۳۸۵، ص ۱۱۸).

بازار فروش سلول‌های بالغ یا «Body cell Shop» از دیگر پیامدهایی است که مدافعان شبیه‌سازی انسان آن را تبلیغ می‌کنند. به این معنا که افراد واجد شرایط (دانشمندان، ورزشکاران، مانکن‌ها، هنرپیشه‌ها و زیبارویان) سلول‌های خود را برای فروش و وارد شدن به چرخه شبیه‌سازی، عرضه خواهند کرد (همان، ص ۱۲۰).

۳-۳. تلقیح مصنوعی

در شرایط عادی و طبیعی، برای تولید نسل، عمل لقاح بین منی (اسپرماتوزوئید) مرد و تخمک (اوول) زن، در رحم، و از راه آمیزش و مقاربت جنسی و به‌طور طبیعی، صورت می‌گیرد، که به آن «لقاح طبیعی» می‌گویند (فاضل لنکرانی، ۱۳۸۹، ص ۱۱). اما با گسترش روزافزون دانش، مهندسی پزشکی این امکان را به وجود آورده که این عمل لقاح، از راه‌های غیرطبیعی نیز انجام شود. به‌عبارتی می‌توان گفت که تلقیح مصنوعی یعنی پیوند دادن میان اسپرم مرد و تخمک زن، از طریق آلات پزشکی و یا هر وسیله دیگر غیر از مقاربت جنسی (همان، ص ۱۲). از آنجاکه ناباروری و عدم توانایی زوجین در تولیدمثل، مسئله‌ای شایع میان جوامع مختلف است و بسیاری از زوجین نابارور به این عمل روی آورده‌اند، شیوع معضل ناباروری در میان بسیاری از خانواده‌ها، توجه آنها را به تلقیح مصنوعی و بارداری از این راه، معطوف ساخته است.

گذشته از مباحث فقهی و حقوقی این امر، باید بررسی کرد که آیا از جهت اعتقادی و کلامی، شخص مؤمن می‌تواند برای درمان ناباروری خود به چنین روش‌هایی روی بیاورد یا خیر؟ مباحثی، از جمله سازگاری یا ناسازگاری این عمل با قوانین طبیعی و تکوینی حکمت الهی در عقیم یا زایا بودن مرد یا زن، یک قلو یا دوقلو زاییدن، تعادل و توازن هستی و مصالح و حکمت‌های زاد و ولد اقتضا می‌کند که این بحث به‌صورت جدی موردنظر واقع شود.

بارندگی و سیل، افزایش دما و آتش‌سوزی جنگل‌ها، افزایش دما در رشته‌کوه‌ها و مناطق قطبی و در پی آن ذوب شدن یخچال‌های طبیعی و بالا آمدن سطح آب دریاها و زیر آب رفتن بسیاری از شهرها، بروز طوفان‌های سهمگین و ویرانگر در اثر گرم‌شدن دمای آب اقیانوس‌ها، آسیب به منابع آبی و کمبود آب شیرین، خشکسالی‌های پیاپی و طولانی در سراسر جهان و به‌طور کلی برهم خوردن اکوسیستم‌های طبیعی، از جمله تأثیرات مخرب آلودگی‌های زیست‌محیطی و تغییر اقلیم به‌شمار می‌آید (همان، ص ۲۰-۲۶).

۳-۶. سلاح‌های هسته‌ای و بیولوژیکی

نمونه‌ی دیگر از دست‌کاری‌های غیرطبیعی و نامتعارف انسان در نظام آفرینش، تولید انواع سلاح‌های هسته‌ای و بیولوژیکی است. بشر با قدرت شکافتن اتم و ساختن بمب‌های اتمی، امکان از بین بردن بسیاری از موجودات زنده را خواهد داشت. در منطقه‌ای که یک بمب اتمی منفجر می‌شود، درجه حرارتی معادل سیصد میلیون درجه سانتیگراد به وجود می‌آید و هر چیزی از فلز گرفته تا انسان و حیوان را نه تنها ذوب، بلکه بخار می‌کند؛ که به این منطقه در اصطلاح دانشمندان، «منطقه تبخیر» می‌گویند (نکوئی سامانی، ۱۳۹۷، ص ۶۳).

با توجه به اهمیت بحث و اعطای چنین قدرتی از سوی خداوند به انسان، این نکته مهم به‌نظر می‌رسد که آیا اعتقاد به وجود خداوند به‌عنوان خالق و رب جهان و انسان، اجازه استفاده و ساخت چنین فناوری‌هایی را به انسان می‌دهد؟ آیا چنین فعالی با اعتقاد به ربوبیت و خالقیت الهی سازگار است؟ رویکرد نظری ادیان در این باره چیست؟

۳-۷. تعیین جنسیت

از جمله علاقه‌های آدمی از دیرباز، تعیین جنسیت جنین بوده است. در این باره افسانه‌ها و خرافات فراوانی نیز ذکر شده است. اما با توجه به پیشرفت‌های فراوان در دانش ژنتیک و به‌ویژه ژنتیک پزشکی، این امکان فراهم شده است که می‌توان جنسیت فرزند را تعیین کرد. یکی از روش‌های اثبات‌شده برای تعیین جنسیت جنین، به‌کارگیری تکنیک‌های تشخیص ژنتیکی پیش از لانه‌گزینی است. زنان دو کروموزم X و مردان کروموزم X و Y دارند. هنگام لقاح، یک کروموزم از مادر و یک کروموزم از پدر به جنین به ارث می‌رسد. اگر

اساسی در ایجاد آن دارند، بر بسیاری از جنبه‌های زندگی بشر تأثیرگذار خواهد بود. امروزه شاهدیم که در هر نقطه از جهان، پدیده‌های آب و هوایی همچون خشکسالی، سیل، طوفان و... افزایش چشم‌گیری داشته است که به‌صورت تهدیدی برای تولید و ذخیره مواد غذایی، منابع آبی و اکوسیستم طبیعی قلمداد می‌شود. تغییرات اقلیمی یکی از چالش‌هایی است که بشر امروزی با آن مواجه است. یکی از عوامل مهم در این تغییرات اقلیمی، انتشار گازهای گلخانه‌ای است که از عوامل اصلی تهدیدکننده محیط‌زیست و عاملی برای تغییرات عمده آب و هوایی به‌حساب می‌آید. گازهای گلخانه‌ای، گازهایی هستند که باعث اثر گلخانه‌ای در جو زمین می‌شوند. این گازها از آنجا که تا مدت زیادی حرارت و گرما را در خود نگه می‌دارند، به مرور باعث افزایش دمای زمین می‌شوند. عمده این گازها عبارتند از بخار آب، دی‌اکسید کربن و ازن. فعالیت‌های صنعتی و کشاورزی انسان‌ها نقش بسزایی در افزایش این گازها داشته است. از جمله کارهایی که انسان‌ها انجام می‌دهند و باعث افزایش چنین گازهایی می‌شود، می‌توان به سوخت‌های فسیلی، تخریب گسترده جنگل‌ها، چرای بی‌رویه دام، استفاده بیش از حد از آب‌های سطحی و زیرزمینی، استفاده از گازهای CFC در یخچال‌ها و مبردها و... اشاره کرد (بیران، ۱۳۸۶، ص ۱۹).

طبق آمارهای جهانی، میانگین دمای کره زمین طی صدسال اخیر بیش از ۰/۵ (نیم) درجه سانتیگراد افزایش یافته است که این عدد به‌طور فزاینده‌ای در حال افزایش است. دانشمندان بر این باورند که اگر روند گازهای گلخانه‌ای همچنان روبه افزایش باشد، زمین نیز گرم‌تر و گرم‌تر خواهد شد که می‌تواند اثرات ویرانگری برجای بگذارد (همان، ص ۱۸).

با ادامه روند کنونی، انتشار آلاینده‌هایی که حاصل فعالیت‌های انسان بر روی زمین است، می‌تواند ادامه زندگی بشر روی زمین را با خطری جدی مواجه کند. یافته‌های علمی تأیید می‌کنند که آلودگی ناشی از این گونه فعالیت‌ها، خطری جدی را برای نسل فعلی و آینده انسان دربر خواهد داشت، که تغییرات اقلیمی و آب و هوایی یک نمونه از این موارد است. دانشمندان به‌شدت نگران افزایش بی‌سابقه این گازها هستند، که در نهایت به افزایش دما و حرارت زمین و دیگر تغییرات جوی منتهی می‌شود. توسعه بیابان‌ها، افزایش

علامه طباطبائی در ذیل آیات تسخیر می‌فرماید: «معنای مسخر ساختن آنچه در آسمان‌ها و زمین است برای انسان، این است که اجزای عالم مشهود، همه براساس یک نظام جریان دارد و نظامی واحد بر همه آنها حاکم است و بعضی را به بعضی دیگر مرتبط، و همه را با انسان مربوط می‌سازد و در نتیجه، انسان در زندگی خود از موجودات علوی و سفلی بهره‌مند می‌شود و روز به روز دامنه بهره‌گیری جوامع بشری از موجودات زمینی و آسمانی گسترش می‌یابد و آنها را از جهات گوناگون، واسطه رسیدن به خواسته‌های خود قرار می‌دهد؛ پس به‌همین علت، تمامی این موجودات مسخر انسان هستند» (طباطبائی، ۱۴۱۱ق، ج ۱۷، ص ۲۸۹).

این دسته از آیات، قدرت انسان برای تسخیر موجودات مختلف زمین و آسمان را دربر دارند. اما نکته اساسی و مهم که باید مورد توجه واقع شود، این است که حدود و ثغور این تصرفات و تغییرات و تسخیرات تا کجاست؟ آیا مسخر بودن مخلوقات الهی به‌صورت مطلق و نامحدود است؟ آیت‌الله جوادی آملی در کتاب *اسلام و محیط زیست* می‌فرماید: «مسخر بودن مخلوقات به‌صورت مطلق نیست؛ بلکه مقهوریت آنها در برابر اراده و قدرت بشر، به این معناست که چون مخلوق و مسخر خالق خود هستند، به اذن و مشیت او، برای انسان مسخر شده‌اند و چنانچه خدا نخواهد، مسخر انسان یا موجودات دیگر مانند ملائک نیز نخواهند بود» (جوادی آملی، ۱۳۸۶، ص ۱۶۷).

اصل قدرت بشر در تصرف و تغییر در طبیعت، قابل خدشه نیست؛ اما باید دید قدرت بشر در این موارد تا چه حدی است؟ به‌عبارت دیگر، آیا تصرفات انسان در جهان خلقت بی‌حد و مرز و لجام گسیخته است؟ حد و مرز این استفاده و تغییرات تا کجاست؟ شهید مطهری در این باره می‌گوید: «مجموع قرائن قرآنی و عملی که نزد ماست، اجمالاً وصول انسان به مرتبه‌ای که ارادش بر جهان حاکم باشد را ثابت می‌کند؛ اما در چه حدودی، مطلبی است که از عهده ما خارج است» (مطهری، ۱۳۹۲، ص ۱۸۶). علامه طباطبائی نیز می‌گوید: «انسان هرگز نمی‌تواند با خداوند در ملک و حکم و قضا و قدر او محاربه و سرپیچی کند و هرگز نمی‌تواند به‌هیچ وسیله و طریقی حکم خدا و اراده الهی را باطل کند؛ بلکه قدرت، فکر و اراده انسان، همه در طول اراده خدا و مقهور قدرت الهی و مخلوق اوست. از فرط جهالت است که انسان گمان می‌کند می‌تواند با قدرت و اراده خداوند معارضه کند و ادعای استقلال کند؛ درحالی‌که خود

کروموزم‌های X مادر در کنار کروموزم X پدر قرار گیرد، جنسیت جنین دختر شده و اگر در کنار کروموزم Y پدر قرار گیرد، جنسیت جنین پسر خواهد شد (سامنر، ۱۹۷۱، ص ۲۲۹).

به‌طور کلی دو نوع روش برای تعیین جنسیت وجود دارد: ۱. روش علمی: این روش که درصد موفقیت بالایی برای تعیین جنسیت دارد براساس علم پزشکی بوده که شامل تشخیص ژنتیکی پیش از لانه‌گزینی طی پرورسه‌ای خاص است. این روش ابتدا برای زوج‌هایی که ناقل بیماری وابسته به جنس بودند، به‌کار می‌رفته است؛ اما بعدها از این روش برای تعیین جنسیت قبل از بارداری نیز استفاده شده است. در این روش، ابتدا لقاح آزمایشگاهی برای جمع‌آوری تخم‌های بارور انجام می‌شود. بعد از آن یک جنین‌شناس کروموزم‌های جنین انتخاب‌شده را بررسی می‌کند و یک یا دو یا سه جنین با جنسیت موردنظر برای رشد به رحم منتقل می‌شود. ۲. روش غیرعلمی: این روش که خود شامل چندین روش است، از طریق تغذیه، تعیین روز تخمک‌گذاری و وضعیت نزدیکی است (میسیمر، ۲۰۰۵، ص ۶۵۸-۶۴۹). حال باید دید با توجه به امکان چنین امری، آیا انجام این کار با اعتقادات یک انسان موحد سازگار است؟

۴. دیدگاه عالمان مسلمان نسبت به ایجاد تغییر در ساختار طبیعی مخلوقات

طبق آیات الهی در قرآن کریم و برخی از روایات اهل بیت عصمت و طهارت^{علیهم‌السلام} در یک نگاه کلی می‌توان چنین برداشتی داشت که همه موجودات، از جمله انسان، مخلوق خداوند متعال هستند و خداوند به انسان با عنایت ویژه‌ای که به او داشته، قدرت تسلط و تسخیر بسیاری از موجودات را به او داده است. لذا می‌توان رابطه انسان و طبیعت را رابطه‌ای تسخیری دانست. از آیات مختلف قرآن کریم نیز می‌توان چنین برداشتی کرد که انسان به اذن الهی توان مسخر کردن موجودات طبیعی را دارد: «أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مِمَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ...» (لقمان: ۲۰). آیت‌الله مکارم شیرازی در تفسیر آیات مربوط می‌فرماید: «تسخیر در فرهنگ قرآن به دو معنا آمده است؛ یکی به معنی در خدمت منافع و مصالح انسان بودن (مانند تسخیر خورشید و ماه) و دیگری به معنای قرار داشتن زمام اختیار آنها در دست انسان (مانند تسخیر کشتی‌ها) (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۴، ج ۱۰، ص ۳۶۵).

بشر امروزی واقع شده است و او خود را توانا و محق برای هرگونه تغییر و تصرفی در طبیعت و جهان آفرینش می‌بیند.

با توجه به این نکته که براساس آیات قرآن، خداوند عالم را مسخر انسان قرار داده است و لازمه این تسخیر، جواز انسان در تصرف کردن در جهان آفرینش است؛ در آیه مورد اشاره، تغییر خلقت از کارهای شیطان و مذموم شمرده شده است. عده‌ای از عالمان دینی با بررسی آیه موردنظر، به این نتیجه رسیده‌اند که باید قاعده‌ای کلی را برای جواز و عدم جواز تصرفات مختلف انسان قرار داد. لذا با بررسی آیه، یکی از نظرهایی قابل ملاحظه این است که با عنایت به اینکه هر نوع تغییر و تصرفی که انسان در طبیعت انجام می‌دهد، نمی‌توان آن را غیرمجاز دانست. لذا باید تفاوتی میان آن دسته از تغییرات که در گستره بهره‌وری و تسخیر صورت می‌گیرد و آن دسته که در گستره تغییر خلقت و هدف از خلق آن هستند، قائل شد. پس تنها تغییرات دسته دوم هستند که مشکل‌ساز هستند، و مورد توجه آیه نیز این گونه تغییرات هستند. به عبارت دیگر، تصرفاتی که با چینش اولیه مخلوقات الهی متعارض هستند، مشمول نهی آیه هستند، نه هر تصرفی. لذا تغییر خلق الله که مورد سفارش شیطان است، تغییری است که با جعل و اراده الهی در تعارض باشد، نه هر تغییر و تصرفی در جهان خلقت. طبق این نظر نمی‌توان هرگونه تغییر را غیرمجاز و مخالف با دین و اعتقاد شخص مؤمن دانست. اما نکته‌ای که باید به آن توجه کرد این است که پس مرز میان جواز یا عدم جواز هر تغییری از کجا دانسته می‌شود؟

بنا بر این دیدگاه، با توجه به عرضی یا طولی بودن تغییر، یا با عنایت به اینکه مقابله با جعل بسیط الهی و تغییری که به نوعی تلاش برای انعدام آن است یا نه، می‌توان جواز یا عدم جواز هر تغییری را تشخیص داد. بر طبق این دیدگاه، اگر خداوند اراده کند که موجودی، موجود شود و آن را خلق کند و عده‌ای نخواهند که آن موجود، موجود شود و در انعدام آن بکوشند؛ پس این تغییر مجازی نیست. مثل از بین رفتن محیط‌زیست طبیعی و انقراض گونه‌های حیوانی و گیاهی. یا اگر مثل تغییراتی که انسان‌ها در طول خلقت در تکوین ایجاد می‌کنند، باشد و به عبارتی به گونه‌ای در برابند طی شده در تکوین آن شیء قرار گیرد؛ مانند رسیدن پنبه و ایجاد نخ برای دوختن لباس، که تغییرات بشر به‌منظور بهره‌وری از آن شیء است و تضاد و تعارضی با اراده الهی ندارد، مجاز شمرده می‌شود. لذا این گونه

انسان و اعمال او مقهور علل و اسباب بی‌شمار تکوینی است» (طباطبائی، ۱۴۱۱ق، ج ۸، ص ۱۹۶-۱۹۸).

در میان علمای اهل سنت نیز با برخی از مداخلات و تصرفات بشر در طبیعت مخالفت به عمل آمده است. برای مثال در بحث شبیه‌سازی انسانی، که از منظر بسیاری از مخالفان شبیه‌سازی، این کار می‌تواند حداقل با یکی از باورها و معتقدات اساسی یک مسلمان در تعارض باشد، این عمل را با اعتقاد به خالقیت خداوند منافی می‌دانند. برای نمونه، اهل سنت دلایل کلامی بر ضد شبیه‌سازی انسان را شبهه خلق، مسئله اعجاز، تحدی با خالق و... می‌دانند که باورهای دینی یک مسلمان را با مخاطره‌ای جدی روبه‌رو خواهد کرد.

از آنجاکه سنت الهی، آفرینش براساس توالد و تولید جنسی بوده است و بشر با شبیه‌سازی، عملاً در کار خدا دخالت کرده است؛ عده‌ای آن را تغییر خلق می‌دانند که عملی شیطانی است: «... فَلْيُغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ...» (نساء: ۱۱۹).

در بیانیه نهایی سمینار علمای اسلام در کشور مغرب در سال ۱۹۹۷م آمده است: «منع الإستساح البشرى العادى بنقل نواة جسدیه لبویضه منزوعة النواة و تحریم کل حالاته» (العوضی، ۱۴۲۰ق، ص ۵۰۷)؛ شبیه‌سازی متعارف انسانی که سلول غیرجنسی با تخمک تهی شده از هسته تلقیح می‌شود، همه حالات آن ممنوع و حرام است. عده‌ای از علمای مسلمان از شیعه و اهل سنت با استناد به آیه شریفه «فَلْيُغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ...» هرگونه تغییر در ساختار طبیعی موجودات را مصداق حرمت تغییر خلق الله دانسته و آن را جایز نمی‌دانند؛ مگر تغییراتی که در متون دینی استثناء شده‌اند؛ مثل عمل ختان.

در مقابل این دیدگاه، نظر مخالفی است که هر نوع تغییری را غیرمجاز می‌دانند. بیشتر کسانی که تغییرات و تصرفات بشر در خلقت را مذموم می‌دانند، به آیه مذکور تمسک می‌جویند. اما ممکن است گفته شود که با وجود قرائن مختلف نمی‌توان معنای مطلق و عامی از آیه استنباط کرد که طبق آن هرگونه تغییری را مورد نظر قرار داد. توضیح آنکه، انسان در زمانی مقهور طبیعت بود؛ چراکه هیچ کدام از زوایای آن بر او مشهود و شناخته شده نبود و طبیعت برای او سراسر راز و شگفت‌انگیز به نظر می‌رسید. هرچه علم و دانش و تجربه او بیشتر شد، نفوذ و پیشروی او و تغییرات و تصرفاتش در طبیعت هم بیشتر شد. با گذشت زمان و پیشرفت بشر، شرایط به گونه‌ای رقم خورد که به جرئت می‌توان گفت این طبیعت سراسر رمز و راز، مقهور و مسخر

حکم هستند؛ ولی بحث‌های اجتهادی به‌صورت مفصل به مباحث و پیامدهای این مسئله می‌پردازند.

عالمان شیعه، مسئله شبیه‌سازی را در دو عرصه انسانی و غیرانسانی مطرح می‌کنند و دربارهٔ هریک مستقلاً بحث را پیش می‌برند. ایشان شبیه‌سازی در عرصه غیرانسانی (حیوانات و نباتات) را مجاز می‌دانند لذا می‌توان شبیه‌سازی حیوانی را از منظر شیعه مجاز دانست و این را اجماعی میان علما شمرده (اسلامی، ۱۳۸۶، ص ۴۷۲-۴۷۴). اما در مورد شبیه‌سازی انسانی در میان علمای شیعه اتفاق نظری وجود ندارد. لذا نمی‌توان نظری واحد و نهایی را اثبات کرد. با بررسی سخنان و فتوای عالم‌ان شیعه می‌توان به نتایج ذیل دست یافت؛ جواز مطلق، جواز محدود، حرمت ثانوی و حرمت اولی شبیه‌سازی انسانی (همان، ص ۴۷۴).

برخی از فقها و صاحب‌نظران به دلیل نبودن نص و استناد به اصل اباحه، شبیه‌سازی را مجاز می‌دانند که از استفتائات برخی از ایشان هم می‌توان چنین برداشتی داشت (همان، ص ۴۷۵). عده‌ای دیگر بر این نظر هستند که انجام گستردهٔ شبیه‌سازی انسانی مشکلات عدیده‌ای به‌دنبال خواهد داشت؛ لذا به‌صورت محدود مجاز است (همان ص ۴۸۵). عده‌ای دیگر هرچند شبیه‌سازی را فی‌نفسه بی‌اشکال می‌دانند، ولی از آنجاکه به مفاسد اجتناب‌ناپذیری می‌انجامد، به‌عنوان ثانوی، حرام است (همان، ص ۴۸۷-۴۹۴). گروه چهارم اساساً شبیه‌سازی را فی‌نفسه حرام می‌دانند و به‌عنوان اولی، نامشروع می‌دانند (همان، ص ۴۹۴).

مسلمانان اهل سنت شبیه‌سازی انسانی را حرام می‌دانند و دلایل مختلفی را ذکر کرده‌اند. از نظر آنان، شبیه‌سازی به‌دلایل کلامی، فقهی، اخلاقی، اجتماعی و... حرام است. اما با توجه به تمامی دلایلی که ضد شبیه‌سازی اقامه کرده‌اند، ولی شبیه‌سازی درمانی را مجاز می‌شمارند (همان، ص ۵۴۴).

گروهی از مخالفان ایجاد تغییر در ساختار طبیعی موجودات، به‌ویژه از طریق شبیه‌سازی، معتقدند تکنولوژی شبیه‌سازی انسانی با کرامت انسانی متعارض است؛ چراکه مسائل غیراخلاقی فراوانی را به‌بار می‌آورد. از جمله می‌توان به از بین رفتن تعداد زیادی نوزاد و جنین در جریان آزمایشات اشاره کرد. یا کسانی که از شبیه‌سازی به‌دنبال فروش اعضای بدنشان هستند و یا می‌خواهند همچون موش آزمایشگاهی، انواع واکسن و داروهای جدید را بر روی چنین انسان‌هایی آزمایش کنند؛ چراکه این انسان‌ها هیچ مدعی حقوقی نخواهند داشت؛ زیرا نه پدر دارند و نه مادر، تنها در ماشین شبیه‌سازی تولید انبوه شده‌اند.

افعال که در سرتاسر تاریخ زندگانی بشر مورد استفادهٔ انسان واقع شده‌اند، در گسترهٔ تسخیر هستند و با آیهٔ مذکور تعارضی نداشته و مصداق تغییر خلق‌الله محسوب نمی‌شوند. اما اگر در عرض خلقت در تکوین باشند به‌گونه‌ای که مخلوقات را از مسیر خود خارج کنند و نه به‌منظور بهره‌وری از مخلوقات باشند، بلکه سبب خروج آنها از مسیر طبیعی و خدادادی شود، مصداق تغییر خلق‌الله خواهد بود که عملی شیطانی و غیرمجاز است.

البته نباید از این نکته غافل شد که چون اکثر علمایی که آیهٔ موردنظر را مورد بحث و دقت قرار داده‌اند به‌دنبال مباحث و جنبهٔ فقهی مسئله بوده‌اند، معمولاً در مواردی که شک میان تغییر مذموم یا غیرمجاز و تسخیر ممدوح یا مجاز پیش می‌آید، اصالة الاباحه یا اصالة الحلیه را جاری می‌کنند و حکم به جواز چنین تغییرات و تصرفاتی می‌دهند.

با عنایت به مطالب ذکرشده و با توجه به آموزه‌های دینی و دلایل عقلی، می‌توان گفت بشر قدرت تصرف در خلقت را دارد؛ اما این قدرت تصرف و تمتع از لحاظ تکوین و تشریح، مطلق و بی‌حد نیست. از آنجاکه اعتقاد به توحید با تمام لوازم و آثارش، تنها راه سعادت بشر است؛ باید دید که آموزه‌های دینی و عقل، چگونه با این تصرفات، این اعتقاد را هماهنگ می‌کنند. با توجه به اینکه در این نوشتار به‌دنبال بررسی کلامی و اعتقادی مسئله هستیم، نمی‌توان هرگونه تغییری را در آفرینش با اصل اباحه یا حلیت جایز یا غیرمجاز بدانیم. با توجه به اهمیت مسئلهٔ شبیه‌سازی، به‌صورت خاص دیدگاه عالمان اسلامی را در این باره بررسی می‌کنیم.

مسئلهٔ شبیه‌سازی انسانی در میان علمای شیعه، برخلاف اهل سنت که به‌صورت گسترده به این موضوع پرداخته است و مقالات و کتب زیادی نوشته و نشست و سمینارهای مختلفی برگزار کرده‌اند، آنچنان مورد توجه واقع نشده است، و آثاری در حجم آثار اهل سنت مشاهده نمی‌شود؛ چراکه در جوامع شیعی این مسئله نه معضلی برای دین قلمداد شده و نه به‌عنوان بدعت از آن سخن به‌میان آمده است. این مسئله در سه حوزهٔ مهم شیعی یعنی قم، نجف و بیروت مطرح شده است. متونی که می‌توان آنها را مستند نظر شیعه در مسئلهٔ شبیه‌سازی انسان دانست، دو نوع هستند؛ اول فتوایی که از علمای شیعه در مورد این مسئله پرسیده شده و دیگری تحلیل و بررسی‌هایی است که از سوی علمای شیعه ذیل این مسئله انجام شده است. معمولاً فتواها کوتاه و دربرگیرندهٔ اصل

۵. رویکرد نظری مسیحیت به ایجاد تغییر در ساختار طبیعی مخلوقات

از دیدگاه آموزه‌های مسیحیت، جهان آفرینش، به صورت کلی که شامل انسان و طبیعت و حتی موجودات ملکوتی است، طبق اراده و قدرت الهی خلق شده‌اند؛ و انسان به‌عنوان خلیفه الهی و جانشین او در زمین، حق و قدرت تصرف در جهان طبیعت را دارد. براساس آموزه‌های کتاب مقدس، نگاه انسان به مخلوقات الهی و جهان آفرینش، باید این باشد که خداوند هدف و غایتی حکیمانه از خلق آنها دارد. لذا باید به قوانین طبیعت احترام بگذارد و تصرفات خود را با توجه به این اعتقاد که تمامی موجودات، مخلوق اویند، انجام دهد. به عبارتی، هرگونه تصرفی در طبیعت را جایز نمی‌دانند (همان، ص ۸۵-۱۳۴). برای مثال کلیسای کاتولیک قاطعانه هرگونه تلاش برای شبیه‌سازی انسانی را محکوم می‌کند و آن را نقض کرامت انسانی می‌داند و هر نوع شبیه‌سازی، چه انسانی و چه درمانی را جایز نمی‌دانند (همان، ص ۵۴۳). با تحلیل متون مختلف کاتولیکی و سخنان بزرگان این آیین، می‌توان عواملی همچون ضرورت تولیدمثل جنسی برای ایجاد فرد جدید، تحمیل هویت خود بر شخص شبیه‌سازی‌شده، غضب جایگاه و نقش خداوند و خدایی کردن، نقض کرامت انسانی، نقض حق کودک برای داشتن والدین، شیء‌شدگی انسان، فروپاشی نهاد خانواده و... را دلایلی برای ممنوعیت شبیه‌سازی انسانی برشمرد.

البته در جهان غرب بعد از رنسانس برخی مکاتب فلسفی و علمی جدید، دیگر آن تفکر و نگاه مذهبی را قبول نداشته و دیگر به طبیعت با نگاه تقدسی و معنوی نمی‌نگرند. بنا بر آموزه‌های جدید، انسان به‌عنوان یکی از موجودات طبیعی، که دارای قدرت تفکر و اراده و کسب علم و تجربه است و می‌تواند تکنولوژی‌های پیشرفته را برای سلطه بر طبیعت و استخدام موجودات گوناگون برای نیل به خواسته‌های خود به کار گیرد.

براساس دیدگاه جدید از رابطه انسان و طبیعت، انسان به مدد علم و تکنولوژی، توان درک و کشف روابط و قوانین حاکم بر طبیعت را خواهد داشت و می‌تواند هرگونه تغییر و تصرفی را در جهان آفرینش انجام دهد. از آنجاکه بشر امروزی نگاهی الهی به موجودات ندارد، طبیعت را تنها به‌عنوان اشیای تصرف‌شدنی و تأمین‌کننده نیاز و لذت انسان می‌بیند و نگاه او تنها جنبه ابزاری و لذت‌جویانه به طبیعت است.

«بشر غربی، از عصر رنسانس به این سو، خود را محور و مالک عالم طبیعت می‌بیند و اجازه هرگونه دخل و تصرف در طبیعت، با تمام توان و بی‌اعتنایی کامل نسبت به جوانب کیفی و متافیزیکی طبیعت، و بدون توجه به آنچه که سرانجام بر سر محیط انسانی و طبیعی می‌آید، به‌خود می‌دهد» (نصر، ۱۳۸۴، ص ۱۳۹).

هرچند که براساس آموزه‌های کتاب مقدس، انسان امانت‌دار و مسئول است و به‌عنوان خلیفه الهی مأمور به حفظ مخلوقات الهی است؛ اما در جهان بینی سکولار حاکم بر جوامع امروزی غرب، جهان طبیعت تنها ارزش ابزاری برای انسان دارد که باید در راستای برآورده کردن خواسته‌های بشر به خدمت گرفته شود. در این نگاه، انسان سلطه و برتری بر سایر مخلوقات دارد؛ لذا با توجه به فناوری‌های جدید و تکنولوژی‌های پیشرفته، این امکان را یافته است که از نظر کمی و کیفی، تصرفات خود در جهان آفرینش را افزایش دهد. براساس این دیدگاه هر نوع تصرفی در طبیعت جایز است و محدودیتی پیش‌روی انسان وجود نخواهد داشت.

جهان بینی که بر علم جدید حاکم است و بر آن سایه گسترانیده، اصالت را به جنبه‌های مادی اشیاء می‌دهد و جنبه‌های معنوی و قدسی عالم طبیعت را امری خرافی و غیرواقعی می‌انگارد. انسان سکولار، طبیعت را به صورت امری تقدس‌زدایی شده و بی‌ارتباط با ساحت‌های فرامادی و ماوراءالطبیعی می‌بیند. این امر که منجر به خطرات جبران‌ناپذیری برای محیط زیست انسانی می‌شود، روزی گریبان‌گیر خود انسان خواهد شد.

کلیسای کاتولیک هر نوع کوششی برای شبیه‌سازی انسان را، محکوم می‌کند و این اقدام را غیراصولی و خلاف کرامت انسانی می‌داند. در عین حال تفاوتی هم، میان شبیه‌سازی مولد و درمانی نمی‌بیند. البته بنا بر ضرورت و برطرف کردن نیاز برخی از مؤمنان کاتولیک، برخی تکنیک‌های باروری مصنوعی را مجاز شمرده‌اند (اسلامی، ۱۳۸۶، ص ۵۴۳-۵۴۴).

۶. رویکرد نظری یهودیت به ایجاد تغییر در ساختار طبیعی مخلوقات

میان عالمان یهودی در زمینه شبیه‌سازی درمانی، سه دیدگاه مطرح شده است. عده‌ای از آنان قائلند که شبیه‌سازی درمانی با هدف درمان بیماری‌ها امری واجب، حکم و فرمان خداست؛ زیرا تورات،

طبیعت است؛ کسی که انسان و طبیعت را مخلوق خداوند و او را تنها مدبر حقیقی عالم و انسان می‌داند و طبیعت را تجلی اسماء و صفات او می‌داند، طبیعت را امانتی الهی به‌شمار می‌آورد که باید از آن در عین بهره‌برداری، محافظت نیز کرد؛ و چه‌بسا تخریب طبیعت و محیط‌زیست را باعث خشم الهی بداند. اما کسی که تنها انسان را صاحب حق می‌داند و با نگاهی انسان‌محورانه به موضوع می‌نگرد و ایجاد و بقای طبیعت را به صدفه و اتفاق ربط می‌دهد؛ از نابودی طبیعت در راستای استفاده انسان، باکی ندارد. با توجه به آموزه‌های اسلامی می‌توان به‌طور کلی ارتباط انسان با طبیعت را ارتباطی بر مدار حق و تکلیف دانست؛ یعنی همان‌طور که انسان می‌تواند بنا بر اصل تسخیر، از طبیعت بهره‌بردار، تکلیف حفظ و استفاده صحیح را هم خواهد داشت.

ارزش فراوانی برای زندگی بشر قرار داده است. تورات دستور داده که بیماران را مداوا کنید و تا آنجا که امکان دارد بر بیماری فائق آید. شبیه‌سازی درمانی در واقع مشارکت با خدا در حفاظت از جهان و موجودات آن است؛ لذا استفاده از چنین تکنولوژی برای ارتقای توانایی انسان‌ها در درمان بیماری‌ها، باید مورد استفاده واقع شود. عده‌ای دیگر معتقدند که شبیه‌سازی درمانی نه واجب، بلکه جایز است؛ زیرا در دین یهود، جنین از شرایط انسان کامل و حمایت‌های ویژه او برخوردار نیست. همچنین جنین ساخته شده خارج از رحم مادرش و تا ۴۰ روز هیچ جایگاه حقوقی در قوانین «هلاخایی» ندارد. بنابراین تخریب جنین برای استخراج سلول‌های بنیادی ممنوع نیست، بلکه جایز است (اسلامی، ۱۳۸۶، ص ۱۴۷-۱۴۸). اما عده‌ای دیگر از خاخام‌های یهودی، شبیه‌سازی انسان را برای درمان و این نوع تحقیقات، ممنوع و حرام می‌دانند؛ چراکه فراوانی مرگ رویان‌ها و نواقص موجود در تحقیقات، اصل اخلاقی «لزوم عدم ورود ضرر به انسان‌ها» را خدشه‌دار می‌کند (همان، ص ۱۴۷).

در شبیه‌سازی مولد، عالمان یهودی دیدگاه یکسانی اتخاذ نمی‌کنند. گروهی با ارائه دلایلی همچون؛ اخلال در نظام خانواده (نقش‌ها و وظایف آنها)، عدم جواز تغییر در ساختار طبیعی موجودات به‌صورت بی‌رویه، لزوم نیاز به تنوع زیستی و بیولوژیکی میان انواع بشر، حرمت بازی کردن نقش خدا، احتمال سوءاستفاده، اِپهام در مسئله حل‌ول روح جنین شبیه‌سازی شده، وجوب تولید نسل از راه جنسی، خطر غرور و خودپرستی انسان، تبدیل به کالا و محصول شدن انسان و... شبیه‌سازی انسانی و مولد را حرام و ممنوع می‌دانند (نوری، ۱۳۹۲، ص ۵۲-۵۴).

اما عده‌ای دیگر از خاخام‌های یهودی، شبیه‌سازی انسان را مجاز می‌دانند و دلایلی از جمله؛ عدم وجود دلیل برای حرمت شبیه‌سازی در منابع یهودی، تقلید از خداوند در آفرینش حوا از دنده آدم، جواز انجام امور براساس روند علمی و طبیعی آنها، وجود ضمانت برای جلوگیری از سوءاستفاده، وجوب مطلق زادآوری براساس دستورات تورات و... ارائه می‌کنند (همان، ص ۵۴).

نتیجه‌گیری

نوع ارتباط انسان با طبیعت، بسته به اعتقاد او نسبت به طبیعت و محیط متفاوت است؛ و این اعتقاد هدایت‌کننده نوع برخورد او با

.....منابع

- اسلامی، سیدحسین، ۱۳۸۶، *تشییه‌سازی انسانی از دیدگاه آیین کاتولیک و اسلام*، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب.
- افروغ، عماد، ۱۳۹۸، *عام‌گرایی توحیدی و حق انسان*، قم، دانشگاه ادیان و مذاهب.
- ایمانی خوشخو، محمدرسول، ۱۳۹۰، *اخلاق ژنتیک از دیدگاه قرآن و اهل‌بیت*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- بران، صدیقه، ۱۳۸۶، *تغییر اقلیم، چالش زیست‌محیطی قرن بیست و یکم*، تهران، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- جوادی‌آملی، عبدالله، ۱۳۸۶، *اسلام و محیط زیست*، قم، اسراء.
- حکمت‌نیه، محمود، ۱۳۹۶، «تغییر و ساخت و تفکیک آن از شناخت به‌عنوان راهبرد تحقق علوم انسانی اسلامی»، در: *مجموعه مقالات کنگره بین‌المللی علوم انسانی اسلامی*، ش ۱، ص ۳۰۹-۳۳۲.
- دباغ، سروش، ۱۳۸۷، *آئین درآینه*، چ سوم، تهران، صراط.
- سیدمامی، کاووس، ۱۳۸۹، *اخلاق و محیط زیست (رهیافتی اسلامی)*، تهران، دانشگاه امام صادق.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۴۱۱ق، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- علیزاده، لیلا، ۱۳۸۸، «هدای ترکیبی گامت و رحم اجاره‌ای و حقوق والد - فرزندی»، *اخلاق و تاریخ پزشکی*، ش ۲، ص ۱۲-۲۰.
- العوذی، عبدالرحمن عبدالله، ۱۴۲۰ق، *رویه اسلامیة لبعض المشكلات الطبیة المعاصرة*، کویت، منظمة الاسلامیه.
- فاضل لنگرانی، محمدجواد، ۱۳۸۹، *بررسی فقهی تلقیح مصنوعی*، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار.
- محقق داماد، سیدمصطفی، ۱۳۹۳، *الهیات محیط زیست*، تهران، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- مطهری، مرتضی، ۱۳۹۲، *ولاءها و ولایت‌ها*، چ هجدهم، تهران، صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، ۱۳۷۴، *تفسیر نمونه*، چ سی و دوم، تهران، دارالکتب اسلامیة.
- مک‌کین، بیل، ۱۳۸۵، *پایان طبیعت*، ترجمه مهدی عباس‌زاده فتح‌آبادی، چ دوم، تهران، کتاب صبح.
- نصر، سیدحسین، ۱۳۸۴، *انسان و طبیعت*، ترجمه عبدالکریم گواهی، چ سوم، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- نکوئی سامانی، مهدی، ۱۳۹۷، *تصرفات بشر در خلقت*، قم، ادیان.
- نویخت، محمد، ۱۳۸۵، *تشییه‌سازی انسان، چپستی، کیفیت، بایدها و نبایدها*، تهران، آموزش و پرورش استان تهران.
- نوری، رسول، ۱۳۹۲، *تشییه‌سازی انسان*، قم، مجمع جهانی شیعه‌شناسی.
- Missmer, R.S., 2005, Hornstein, *demand and preferences* in an infertility population.
- Samner, A.T. Et Al, 1971, *Distinguishing between x,y , and yy-bearing human spermatatozoa by fluorecence and content*, New Nature Biology.